

Robert Borkowski

prof. nadzw. dr hab., Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego,
prezes Polskiego Towarzystwa Bezpieczeństwa Narodowego

**John A. Liebert, William J. Birnes, *Psychiatric
Criminology: A Roadmap for Rapid Assessment*
[CRC Press, Boca Raton–London–New York 2016, 405 s.]**

Niezbyt często zdarza się, by sam spis treści wzbudzał gorące emocje u chłodno przecież myślącego czytelnika literatury naukowej. W przypadku *Psychiatric Criminology* tak mogłoby być: szeroki wachlarz zawartości książki – prezentowanych przestępstw, dewiacji, zaburzeń i patologii – zapowiada bowiem prawdziwe bogactwo wrażeń poznawczych. Czy jednak równie gorące emocje i satysfakcja towarzyszyć będą czytelnikowi po zakończeniu lektury? Na to pytanie nie można niestety udzielić jednoznacznie pozytywnej odpowiedzi.

Dwóch amerykańskich autorów – J.A. Liebert jest psychiatrą, a W.J. Birnes – prawnikiem i kryminologiem – przedstawiło swoją wiedzę praktyczną oraz efekty własnych badań naukowych, na które poświęcili wiele lat aktywności zawodowej w obszarze zwalczania i przeciwdziałania przestępczości. Dociekania autorów poparte są analizą własnych doświadczeń z praktyki lekarskiej i policyjnej oraz wnioskami z licznych debat, toczonych zarówno w gremiach akademickich, jak i w gronie specjalistów zwalczających przestępczość i patologie społeczne.

Samo pojęcie „kryminologia psychiatryczna” (*psychiatric criminology, criminologie psychiatrique*)¹, pojawiło się w kręgu nauki frankofońskiej, na gruncie kryminologii francuskiej oraz kanadyjskiej – i jak widać powoli zyskuje sobie coraz szerszą akceptację w środowiskach badaczy przestępczości różnych krajów. Wydaje się, że *signum temporis* ostatniej dekady jest w świecie Zachodu lawinowy wzrost zainteresowania zjawiskiem psychopatii i obecności w społeczeństwach psychopatów, ich zdolności do awansu i zajmowania eksponowanych stanowisk kierowniczych, a także ich szcze-

¹ T. Alberne, *Criminologie et psychiatrie*, Paris 1997.

gólnych predyspozycji do popełniania przestępstw, skoro stawiają się ponad prawem i społeczeństwem.

Współcześnie coraz większego znaczenia w państwach rozwiniętych nabierają zatem wyniki dociekań i ekspertyz z zakresu psychologii i psychiatrii sądowej (*forensic psychology and psychiatry*)², a więc psychologicznych i psychiatrycznych aspektów zachowań przestępczych, patologii społecznych, agresji, odpowiedzialności prawnej etc.³. W pracy służb policyjnych następuje rozwój metod psychologii śledczej (*investigative psychology*), psychologii negocjacji policyjnych i kryzysowych⁴ oraz profilowania kryminalnego (*criminal profiling*), zarówno psychologicznego, jak i geograficznego, o czym pisaliśmy kilkakrotnie na łamach „Bezpieczeństwa. Teorii i Praktyki”⁵.

Wszystko to przesądza, jak widać, o pojawianiu się propozycji nowych kategorii pojęciowych na oznaczenie specjalistycznych lub interdyscyplinarnych obszarów kryminologii, choć niektóre z nich są w istocie mocno dyskusyjne. Dotychczas bowiem w Europie mówi się raczej o psychiatrii kryminalnej, a nie kryminologii psychiatrycznej. Przez tę pierwszą rozumieć należy dział psychiatrii zajmujący się badaniem i ustalaniem zjawisk psychiatrycznych (psychopatologicznych) dla celów stosowania prawa karnego⁶.

Stosunkowo obszerna, albowiem 400-stronicowa praca amerykańskich autorów podzielona została na 17 zwięzłych rozdziałów poświęconych kolejno między innymi epidemiologii przemocy, zarysowi historii psychiatrii, prawnym uregulowaniom statusu chorych psychicznie w Stanach Zjednoczonych oraz interpretacji statystyk przestępczości w USA. Możemy na przykład dowiedzieć się, że 9 mln obywateli USA to alkoholicy, 0,7 proc. Amerykanów cierpi na rozmaite psychozy oraz że 10 proc. społeczeństwa dozna w swym życiu syndromu stresu pourazowego (PTSD). 10 proc. Amerykanek doświadcza przemocy ze strony partnera, a przeszło 200 tys. kobiet pada rocznie

² Por. najnowszą publikację na ten temat: *Forensic Psychiatry. Fundamentals and Clinical Practice*, red. B. Puri, I.H. Treasaden, Boca Raton–London–New York 2018; a także Y. Thyrode, T. Albernhe, *Psychiatrie légale – sociale, hospitalière, expertale*, Paris 1998.

³ Por. np. *The Psychology of Criminal and Antisocial Behavior*, red. W. Petherick, G. Sinnamon, Amsterdam–London–New York 2017.

⁴ Por. D. Piotrowicz, *Negocjacje kryzysowe i policyjne. Wybrane zagadnienia psychologiczne i kryminologiczne*, Warszawa 2010; R. Poklek, M. Chojnacka, *Negocjacje policyjne i więzienne*, Warszawa 2017.

⁵ Zob. R. Borkowski, *Radykalizacja jako kategoria analityczna w profilowaniu terrorystów „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”* 2014, nr 4, s. 73–81; idem, *Scotia J. Hicks, Bruce D. Sales, „Profilowanie kryminalne”, przeł. Anna Sawicka-Chrapkiewicz, red. nauk. wydania polskiego Bogdan Lach [Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2015, 284 s.] [recenzja]*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2015, nr 2, s. 91–94.

⁶ Zob. D. Hajdukiewicz, *Zagadnienia psychiatrii sądowej*, cz. 1: *Podstawy prawne i medyczne*, Warszawa 2016, s. 26; por. także B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2004.

ofiarą gwałcicieli. Poważnym problemem jest w USA rosnąca liczba osób zaginionych, co autorzy określają wręcz mianem kryzysu. Oto bowiem w ciągu minionego ćwierćwiecza nastąpił 600-procentowy wzrost i obecnie, według Krajowego Centrum Informacji Kryminalnej (Central Information Commission, CIC) każdego dnia odnotowuje się zaginięcie 2300 osób. Lektura tego rozdziału niewątpliwie nie nastraja optymistycznie do myśli o emigracji za ocean. Interesujące mogą być opisy tworzonych w różnych jednostkach policji procedur zachowania się funkcjonariuszy wobec osób chorych psychicznie, rozpoznawania zagrożeń i przewidywania ataku na funkcjonariusza, odpowiednich zachowań obronnych, rozpoznawania zapachów substancji psychoaktywnych etc. W sumie polski czytelnik styka się ze sporą dawką wiedzy dla niego dość egzotycznej.

W kolejnym rozdziale autorzy poruszają kwestię bezpieczeństwa szkół i uczelni. Przytaczają najgłośniejsze przypadki ataków zabójców masowych, jak również zdawkowo opisują wybrane programy prewencyjne. Rozważają zagrożenia zbrojną przemocą ze strony zaburzonych psychicznie amerykańskich weteranów, wobec których skompromitowany federalny system pomocy (Department of Veteran Affairs) jest bezradny i niewydolny. Wystarczy przypomnieć, że w latach 70. XX w. weterani wojny wietnamskiej stanowili 20 proc. sprawców porwań samolotów, dziś weterani z pól bitewnych tzw. wojny z terroryzmem stanowią zbliżony odsetek sprawców masakr i strzelanin. Poważnym problemem społecznym, któremu autorzy poświęcają jeden z rozdziałów, jest również w USA znaczna liczba bezdomnych sięgających po przemoc. Książka zawiera także analizę nowych trendów w kryminologii psychiatrycznej, psychologii i psychiatrii śledczej i sądowej oraz znaczenia psychiatrii dla bezpieczeństwa obywateli. Bez wątpienia najciekawszy rozdział książki to ten opisujący przypadki zagadkowych katastrof lotniczych, których przyczynami były samobójstwa pilotów. Wreszcie, końcowe partie książki poświęcone zostały terroryzmowi, psychice terrorystów i – jak to określają autorzy – kultowi samobójstwa.

W związku z likwidacją publicznego systemu lecznictwa psychiatrycznego w Stanach Zjednoczonych poważnie chorzy psychicznie są obecni w społeczeństwie. Polityka prezydenta Reagana realizowana w imię ochrony wolności i indywidualizmu, poprzez likwidację wielu placówek lecznictwa zamkniętego spełniła *de facto* część postulatów ruchu antypsychiatrii. Teoretycy tego ruchu, który towarzyszył fali kontestacji i kontrkultury lat 60. XX w., podważali podstawowe założenia i praktyki zachodniej psychiatrii, głosząc, że pacjenci placówek psychiatrycznych nie są osobami chorymi, lecz jednostkami, które nie przyjmują wartości i norm społecznych obowiązujących w zachodnim

społeczeństwie. Zwolennicy antypsychiatrii głosili, że pojęcie choroby psychicznej jest narzędziem represji społecznych stosowanych wobec nonkonformistycznych jednostek, w związku z czym szpitale psychiatryczne należy w wolnym społeczeństwie zlikwidować⁷. Artystycznym wyrazem tego rodzaju przekonań była kontrkulturowa powieść Kena Keseya *Lot nad kukulczym gniazdem* i jej równie głośna ekranizacja⁸.

W USA powstało na przykład Stowarzyszenie na rzecz Abolicji Przymusowego Leczenia Psychiatrycznego (American Association for the Abolition of Involuntary Mental Hospitalization, AAAIMH), głoszące postulat likwidacji placówek zamkniętych. W Europie z kolei, niemiecki Socjalistyczny Kolektyw Pacjentów rekrutujący się ze środowiska zwolenników doktora psychiatrii Wolfganga Hubera z Uniwersytetu w Heidelbergu sięgnął nawet po terrorystyczne metody krzewienia swoich oryginalnych poglądów. W Polsce wyrazicielem poglądów negacjonistycznych nurtu antypsychiatrii jest współcześnie między innymi znany autor prac kryminologicznych Jarosław Stukan⁹. Tymczasem efektem tak zwanej deinstytucjonalizacji leczenia psychiatrycznego, czyli zastosowania *reaganomics* w odniesieniu do służby zdrowia, stało się między innymi pojawienie się chorych psychicznie bezdomnych na ulicach wielkich miast USA. Część z nich okazała się wręcz niebezpieczna dla otoczenia.

Z konieczności zatem rozpoznawanie zaburzeń psychicznych i reagowanie na zachowania osób chorych leży w Stanach Zjednoczonych po stronie funkcjonariuszy bezpieczeństwa publicznego, urzędników szkolnych, osób udzielających pierwszej pomocy w sytuacjach kryzysowych i pracowników socjalnych. Wiedza i doświadczenie takich funkcjonariuszy i pracowników w rozpoznawaniu objawów zaburzeń i chorób psychicznych są, jak się domyślamy, niewielkie. Książka ma zatem spełnić funkcję poradnika z zakresu rozpoznania psychiatrycznego komponentu zagadnień kryminologicznych oraz metodyki radzenia sobie z tego rodzaju wyzwaniami w pracy zawodowej, których w społeczeństwie amerykańskim nie brakuje. Według autorów ich praca jest przystępna i przydatna (jak – zgodnie z popularnym w Ameryce i bezgranicznie nadużywanym określeniem – mapa drogową) w zakresie szybkiej oceny psychologicznych aspektów sytuacji oraz kondycji mentalnej sprawców, podejrzaných, świadków etc.

⁷ Por. Np. T. Szasz, *The Myth of Mental Illness*, New York 1961; D. Cooper, *Psychiatry and Anti-psychiatry*, London–New York 1967.

⁸ Zob. K. Kesey, *One Flew Over the Cuckoo's Nest*, New York 1962 oraz film pod tym samym tytułem w reż. M. Formana, USA 1975.

⁹ Por. J. Stukan, *Toksyczna psychologia i psychiatria: depresja a samobójstwo*, Zdzeszowice 2010.

Lekturę pracy J.A. Lieberta i W.J. Birnesa można polecić – jako w istocie ciekawostkę – zarówno kryminologom, jak i psychologom oraz psychiatrom, biegłym sądowym, śledczym, prokuratorom oraz przede wszystkim wykładowcom akademickim zajmującym się tą problematyką. Z ogromnym sceptycyzmem wszakże należy ocenić jej przydatność – ze względu na różnice kulturowe i mentalne pomiędzy społeczeństwem amerykańskim a społeczeństwami europejskimi oraz fundamentalne różnice pomiędzy anglosaską a łacińską kulturą prawną.

W *Psychiatric Criminology* razić może powierzchowność sądów i analiz, wiele problemów zostało potraktowanych skrótowo i pobieżnie, autorzy nie podejmują trudu głębszej refleksji nad genezą i dynamiką rozwoju różnych rodzajów patologii i przestępczości. Pisząc o masowych zabójstwach i masakrach szkolnych, jako pierwsze przytaczają zdarzenia z lat 60. ubiegłego wieku – nie sięgają głębiej w przeszłość¹⁰. Książka może rzecz jasna inspirować do podejmowania dalszych studiów nad rozwojem amerykańskiej kryminologii, nad współczesnym społeczeństwem amerykańskim i obrazem przestępczości w Stanach Zjednoczonych oraz systemem jej zwalczania. Lektura ta może jednak utwierdzić czytelnika w przekonaniu o niebywałych i wręcz narastających różnicach kulturowych między Nowym Światem a Starym Kontynentem: w zakresie ładu prawnego i społecznego, poziomu bezpieczeństwa obywateli i jego zagrożeń, różnic mentalnych etc. Biorąc powyższe pod uwagę, trudno ją zatem uznać za przydatną dla specjalistów-praktyków w krajach europejskich.

¹⁰ Zob. R. Borkowski, *Zagrożenie placówek szkolnych i uczelni atakami zabójców masowych (definicje, etiologia, prewencja)*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2017, nr 2, s. 45–57.